

ГРАЂА

Марија Црнић Пејовић

АРХИВСКИ ПОДАЦИ О МИГРАЦИЈАМА ИЗ ХЕРЦЕГНОВСКЕ И ЛУШТИЧКЕ ОПШТИНЕ ТОКОМ 19. И 20. ВИЈЕКА

Питањима миграционих кретања из Црне Горе и Боке Которске у прошлости није у науци посвећивана адекватна пажња, какву заслужује једна оваква тема, због свог широког значаја.²⁵⁷ Овим радом се покушава макар и у цртама освјетлити један веома значајан вид миграционих кретања становништва ових општина према ваневропским земљама, у периоду интензивних миграција из Европе, то јест од средине 19. вијека па до почетка Другог свјетског рата.

Херцеговска општина до 1944. године обухватала је мању територију него данас. Послије Другог свјетског рата њој су припојене луштичка и приморска општина.

---

257 М. Црнић Пејовић, Прилог економско миграционим кретањима из луштичке општине, Зборник Бока 8, Херцег Нови, 1976, 233-237; П. Радусиновић, Становништво Црне Горе до 1945. године, Београд 1978, - не говори се о миграцији из Боке Которске, већ само о другим крајевима Црне Горе, и то фрагментарно.

Из једног путописа објављеног у Паризу 1888. године сазнајемо да је херцегновска општина тада имала 7175 становника, док је тридесетих година овога вијека имала 8289 становника.²⁵⁸ Луштичка општина обухватала је насеља на полуострву Луштица. У првој деценији 20. вијека бројала је 1203 становника, односно 1000 ако се не урачунају војници стационирани на Луштици. По једном податку 1936. године на Луштици је било 901 Луштичанин.²⁵⁹

Крашки предео оскудан већим површинама плодне и обрадиве земље није пружао становницима ових крајева довољно услова за свакодневни живот. Основна дјелатност је била земљорадња и сточарство. Становници херцегновске општине из насеља смјештених дуж морске обале бавили су се и рибарством. Становници луштичке општине бавили су се маслинарством. То потврђује податак из 1928. године када је 98700 стабала маслина дало само за извоз 36 вагона уља.²⁶⁰ Зарађивањем "хљеба са седам кора" бавили су се становници обје општине, посебно они из приобалних насеља.

Занаство и трговина били су развијени у херцегновској општини. Ове привредне гране су чиниле мање продавнице мјешовите робе, као и занатске радионице са два до три радника. На територији луштичке општине биле су двије до три продавнице мјешовитом робом.

У овом времену туризам, односно угоститељство, је у развоју. Поред неколико мањих хотела у Херцег-новоме, игалу и Зеленици, радио је већи број кафана и бифеа који су подмиривали потребе домаћег становништва, туриста, али и бројне војске, јер је читава Бока которска, посебно овај крај, био утврђен војним објектима, а

---

258 Les lives illyrienc - Istria, Dalmazia, montenegro, par L abbe Bauron, Paris 1888. Аутор наводи да у херцегновској општини има 7.188 становника, од којих 5.798 православних и 1.377 католика (кад се саберу ова два податка, дају број 7.175; Илустровани званични Алманах - шематизам Зетске бановине, Цетинје 1931. г.

259 М. Црнић Пејовић, Прилог економско миграционим кретањима из луштичке општине, Зборник Бока 8, Херцег-Нови 1976.

260 М. Црнић Пејовић, Организација и рад управе луштичке општине 1912-1933. године, Зборник Бока 17, Херцег-Нови, 1985, 127-144.

ту је био стационаран већи број војних пловних објеката, поред војних радионица.

Неразвијеност привредног живота условљавала је тежак и оскудан живот већине становника. Зато су одлазили у печалбу, претежно у прекоморске земље, односно у Америку. Узроци миграцијама су били бројни, али је економски моменат био преовладавајући и у највећем броју основни мотив напуштања завичаја.

Познато је да је знатан број Црногораца и Бокеља био за вријеме Бокељског устанка (1869) на заради ван земље. Увјерени да је овај устанак почетак великих догађаја за ослобођење, били су спремни да се врате у земљу. тада се у Цариграду на раду налазило око 3000 Црногораца и Бокеља, од којих је 2000 било најавило свој повратак да би се прикључило ослободилачкој борби.²⁶¹

Крајем прошлог и почетком овог вијека исељавање Црногораца било је масовно нарочито у Америку. Због масовног одласка Министарство војно Црне Горе издало је 1905. године наредбу којом је забранило одлазак војним обвезницима, па су Црногорци прелазили у Боку и Херцеговину, а одатле даље у свијет. Аустроугарска власт је, нарочито пред анексију Босне и Херцеговине, подстицала исељавање из Црне Горе преко својих агената у Црној Гори и органа власти у Боки. Разлог томе била је двострука корист коју је имала аустроугарска власт. Наплатом путних исправа извлачила је материјалну корист, а политичку корист је имала у томе што је исељавањем слабила војна способност и одбрамбена моћ Црне Горе.²⁶²

Најбројнија исељавања била су у Америку. Неки подаци кажу да су из Боке у Америку стизали исељеници већ у првој половини 19. вијека. Из једног приватног писма Илије Андрића из Мојдежа, које је писано у Њу Орлеансу 18. јуна 1836. године, поуздано знамо да је он већ извјесно вријеме тамо боравио. Из истог писма сазнајемо да су

---

261 Р. Јовановић, политика Црне Горе према бокељском устанку, Зборник радова Устанак у Боки Которској 1869. године, Котор, Будва 1970.

262 Н. Ракочевић, Црна Гора и Аустро-Угарска 1903. 1914, Титоград 1981, 185.

тада у истом крају живјели и долазили кући Ђорђевије Обрадовић и Лазар Познановић.²⁶³

У допису из Боке "Глас Црногорца" је 1873. године објавио да је у 38. години живота у Америци умрла госпођа Крстина Дабовић рођена Поробић.²⁶⁴ О раном иселјавању из ових крајева свједоче и други подаци.

Прва црквено-школска општина Српско-православне цркве у Америци основана је на иницијативу Себастијана Дабовића 1893. године. Он је први свештеник Српско-православне цркве који се родио у Америци (1863) у Сан Франциску. Његов отац Илија са братом Николом дошао је у Калифорнију из Херцег-Новог у доба Абрахама Линколна.²⁶⁵ Илија је сина Јована послао у Русију да студира теологију. По завршетку студија Јован се закалуђерио и добио име Себастијан. Руски патријарх га је послао натраг у Америку као мисионара Српске православне цркве. У ту сврху отац Себастијан посјетио је сва мјеста гдје су живјели Срби, од обала Атлантика до обала Пацифика, и убиједио их да подижу своје богомоље, због чега је дошао у сукоб, и поред добрих односа, са Русима, нарочито на Аљасци, гдје је хтио да изгради цркву Св. Саве, јер је неколико села Ескимима прекрстио у Српску православну вјеру. (Досељени Срби били су везани за Руску или Грчку православну цркву.) У Канаду је једно индијско племе на његов наговор примило православље и од тада су ишли да живе у она мјеста гдје је било српско-православних богомоља. Представници овога племена дали су допринос приликом изградње Српско-православне цркве у Квиленду, тридесетих година овога вијека. Отац Себастијан говорио је српски, руски и енглески језик. Написао је неколико књига. Умро је у манастиру Жичи 30. септембра 1940. године, гдје је и сахрањен.²⁶⁶

---

263 Писмо се налази у приватној архиви Божа Андрића, којему и овом приликом захваљујем на коришћењу овог и других докумената.

264 "Глас Црногорца", 1873, бр. 1.

265 Дабовића у херцеговском крају има у селу Сасовићима и Баошићима; види: С. Накиченовић, Бока антропогеографска студија, Насеља српских земаља, књ. 1, Београд 1913. године, или фототипско издање, Херцег-Нови, 1983. г.

266 И. Вељков, Ескимима и Индијанци светосавци-прва српско православна црква, "Дуга", Београд, 5. 8. 1994. г.

Да је исељавање било бројно крајем прошлог и почетком овога вијека казују и написи у листу "Бока": "С болом у души гледали смо јучер гдје одлази са брзим паробродом Loydova друштва у туђи свијет лијепа кита наших људи. Међу њима било је и неколико породица. Овом злу које тамани наш народ дужност је сваком Бокељу, да потражи лијека".²⁶⁷

На основу списка "новака подложних новачењу" који је из Котора ипућен 19. 02. 1906. године од стране намјесничког савјетника управитеља которског поглаварства, а односи се на општину херцегновску, дошли смо до значајних података о економској миграцији из овог краја.²⁶⁸ У списку је наведено 201 лице из свих насеља тадашње општине Херцег-Нови, мушкога пола. Иако су подаци доста оскудни, ипак нам назнака мјеста рођења и пребивалишта даје значајне податке о миграцији, (За женску популацију, на жалост, података немамо, јер архивска грађа органа који су издавали пасоше и остала документа није сачувана). Од 201 лица у наведеном списку њих 86 налазило се у мјесту рођења 1906. године, док их је 115, било ван мјеста рођења, од који 83, у Америци.

Анализирајући свако насеље посебно дошли смо до података да су у Баошићима пописана 4 лица, од којих је једно живјело у Порт Саиду. У Бијелој од 16 лица три су била у Америци, а по једно у Бечу (на студијама) Трсту, Александрији, Цариграду, а код једног стоји назнака "по мору". Беновићи од 8 својих "новака" могли су уручити позив петорици, јер су четворица била у мјесту, а један у Котору, док су се остали налазили у Америци, Аустралији и Русији. Из Жлијеба тројица су била у Америци, а један код куће. Два су била код куће, а два у Америци из села Јошица. Из Игала једно лице било је у Америци. Четрнаест лица рођених у селу Камено било је у Америци, а петоро код куће. Троје кумборана било је у Америци, а четворо код куће. Из села Кута, које је једно од мајмногбројнијих, само једно лице се налазило у Америци, а чак петнаест код куће. Из Бјелских Крушевица четворо је било у Америци, један у Трсту и пет код куће. У Мељинама су тада била два регрута, од који је један био

---

267 Бока, бр. 99. Котор, 1909. г.

268 Архив Херцег-Новог (у даљем тексту: АХ) општина Херцег-Нови (у даљем тексту: Ох) 1906. година 388-415.

у мјесту рођења, а други у Бечу. Из села Мојдежа, које је као и Кути једно од већих села овог краја, већи број се налазио у Америци него код куће, то јест десет у Америци, а осморо код куће. Још већа разлика у "корист" Америке је са Мокрињанима, од којих је седамнаест било у Америци, један у Одеси, а свега шест код куће. Слично је и са Пођанима, којих је седам било у Америци, један у Котору, један је пловио, а два су била код куће. Ни Ратишевина у том погледу није изузетак, јер су двојица била код куће, а четворица у Америци, док је један пловио. Код Сасовића је обрнута ситуација: сви су код куће - њих четворо. Из Сушћепана двојица су била у Јужној Африци, тројица у Америци, а четворица код куће. Од четворо Топљана један је био код куће два у Америци, а један у Порт Саиду. Свих пет Требесињана налазило се у Америци. Из самог града највећи број регрута био је у мјесту и то њих десет, док су двојица била у Америци а по једно лице у Трсту, Загребу и Боведу, а два у Дубровнику. У Калифорнији се налазило једно лице рођено у Савини. Поред поменутих, једно лице се налазило у Задру, а једно у Перасту из Бијеле. За лица чије је мјесто пребивалишта била Смирна, Дубровник и Милна на Брачу није назначено прецизније мјесто рођења.

Ако изузмемо мјеста која су као и херцеговска општина била у саставу Аустро-Угарске онда од 201 лица 83 су била у Америци, по 2 у Бечу и Јужној африци, 4 у Порт Саиду и Трсту, и по једно лице у: Смирни, Одеси, Александрији, Цариграду, Аустралији и Русији.

Немогуће нам је било утврдити, на основу овог списка, старосну доб пописаних лица, али највјероватније се ради о мушкарцима рођеним око 1883. године. Наиме, Перчиновић Лазара Тодор, који се налази у списку, рођен је 1883. године као и Зорић Јанка Ђуро.²⁶⁹

На основу списка лица која су одсутна из херцеговске општине, односно мјеста рођења преко 30 година, а који је сачињен 1932. године, сазнајемо да је више од 30 година у другим земљама живјело те године 38 припадника ове општине. Исти списак сачињен је и 6 година касније и у њему налазимо иста лица, те дајемо њихова имена: Балић Благоје пок. луке, Бронзић Јово

---

269 Захваљујем на подацима Перчиновић Светозару и Зорић Недељку.

пок.Николе, Булат Саво пок. Луке, Црногорчевић Нико, Гудељ Илија пок. Шпира, Гудељ Симо пок. Ђура, Ђурановић Шпиро, Јанковић Живко пок. Сима, Јовановић Лука и Мићо пок. Јока, Катурић Васо пок. Мата, Лаконић Петар пок. Крста, Матовић Крсто, Моровић Косто пок. Стефа, Мустур Лука и стево пок. Сима, Накиченовић Петар и Раде, Павловић Андрија, Поповић Илија Марков, Радонић јоко и Шпиро пок. Вука, Радоњић Никола пок. Шпира, Ристић Нико пок. Илџе, Ђстијепчић андрија пок. Јова, Свилановић Раде, Шеровић Драго Крсто, Шеровић Симо Јовов, Томановић Анто пок. Ђура, Трипковић Митар, Тројановић Анто пок. Марко, Врановић Петар пок. Игња, Вујановић Ђуро пок. Јова, Вукасовић Тодор пок. Ника, Вукосављевић Шпиро, Вуковић Мато Стевов, Вуковић Мило Савов и Злоковић Мато Шпиро.²⁷⁰

У списковима поред презимена, имена оца, дати су и сљедећи подаци: година рођења (датум и мјесец само у другом списку) мјесто рођења, година исељења (у друга два списка, а у првом наведена је година када је иселеник навршио двадесет и једну годину старости). мјесто посљедњег пребивалишта дато је у оба списка.²⁷¹

Из података о мјесту рођења сазнајемо да је највећи број прије 30 и више година "трбухом за крухом" из Ђеновића, и то 8 лица, из Кута 6 лица, Бијеле 6, по 4 из Пода и Кеменога, 3 из Баошића, по 2 из

---

270 АХ ОХ 1932, 41 и 42; 1938, 164. Исти списак сачињен је и 1936. г. и идентичан је са списком из 1938. године. Разлика између списка из 1932. г.и идентична два из 1936. и 1938. године је незнатна. Код Јовановић Луке пок. Јока у другом списку стоји: Јанковић Лука пок. Јока. С обзиром да се јавља и Јовановић Мићо пок. Јока и оба су из истог мјеста, вјерујемо да у оба, односно сва тр списка треба да стоји Јовановић Лука, а не Јанковић, јер су оба Јовановића од оца Јокам из истог су мјеста исте године рођени, исте године напустили родни крај. У другом списку под редним бројем 35 стоји: Вукасовић, а у првом Вукосављевић Шпиро - сматрамо да је исправно Вукосављевић, јер су остали подаци исти у оба списка. У првом списку из 1932. г. је под бројем 38. Злоковић Мата Шпиро, а у друга два није. Исправан је први, јер је Злоковић Шпиро био тада емигрант у Америци.

271 Подаци о години рођења идентични су код свих лица у сва три списка, сем код радонић Јока, за којега стоји година 1862 и 1864, и код Вранковић Петра, за кога се наводе 1856. и 1865. код Вранковића сматрамо да је тачна 1865. година ако упоредимо са годином одласка, 1891. Ако бисмо узели 1856. годину као годину рођења, онда би Вранковић приликом одласка имао 45 година старости, што је неувјерљиво.

Јошице и Кумбора и по једно лице из Требесина, Жлијеба и Крушевица (Бјелских).

Из наведених података уочавамо да из насеља: Мокрина, Сасовића, Мојдежа, Ратишеvine, Сушћепана, Топле, као и самог града, нема у попису ни једно лице које је напустило овај крај крајем 19. вијека. Није могуће да из тих насеља у то вријеме није било миграције, већ је затајила општинска администрација. Доказ за то је и податак да су у периоду од 1875. до 1925, године у економску миграцију отишла из села Мојдежа 124 младића. Њих 95 отишло је у Америку. За њима су одлазиле дјевојке које су се по препоруци или на основу фотографија удавале за наше младиће, који су обично већ дуже време боравили у Америци. На основу истог податка могуће је сазнати да је из истог села, за исти временски период, 40 дјевојака емигрирало у Америку.²⁷²

Из података о години исељења сазнајемо да је из наведених спискова први напустио завичај 1879, а посљедњи 1898. године. Најмлађи исељеник је у 15 години живота напустио родни крај, 27 њих је отишло између 20 и 30 година живота, деветоро између 30 и 36, а једно лице је имало више од 40 година када је емигрирало. Они су стално боравили у Сан Франциску (3), Вашингтону (1), у сјеверној Америци (не наводи поближе мјесто) (2) Буенос Аиресу (2), у осталим дјеловима Јужне Америке (4) и по једно лице у Кипру, Аугелкампу, Африци, Аустралији и Русији. Непознато је мјесто пребивања за 21 лице.

Тако сазнајемо да је мајка Сава Влаовића, Мере пок. Ђура, отишла за Америку 1901. године, што се наводи у увјерењу издатом њеном сину Саву, из Мојдежа, 1925. године.²⁷³

Исте године издато је од стране општине Херцег-Нови увјерење у којем се наводи да се налазе у иностранству, али име се не зна мјесто пребивања: Комненовић Ана пок. Јована уд. Војновић,

---

272 П Јаничић, дођите и видите својим очима, Сусрети, Титоград, март 1985. подаци су дати по казивању Младена Вујовића, рођеног 1909. у селу Мојдежу, гдје је стално и живио.

273 АХ ОХ 1925, 773.

Војновић Милан, Драго, Шпиро, Митар, Лесо и Никола - сви пок. Николе и Берберовић Милева жена Радослава.²⁷⁴

На основу списка војних обвезника из луштитчке општине сачињеног 2. 10 1925. године за рођене од 1876. до 1903. године добили смо више података о емиграцији из ове општине крајем 19 и почетком 20. вијека.²⁷⁵

Највећи број мушке дјеце родио се 1893. године (13), затим 1885, 1900, 1901 (11) док се осталих година рађало од 3 до 7 односно деведоро. У наведеном периоду родило се и живјело 85 мушкараца. највећи број њих као одрасли бавили су се замљорадњом (око 70%). Било је и осталих занимања: конобара (14), трговаца (8), морнара (7), чиновника (6), дрвођељаца (3), по два рибара, учитеља и поштарара, и по један: школски надзорник, капетан брода, срески поглавар, зидар, машиниста, посједник, пекар, свештеник, типограф, а за четворицу није познато занимање.

Од 185 лица 42 је боравило у Сјеверној, 17 у Јужној Америци и 1 у Египту. Четворо је боравило, 1925. године, у Београду, а по један у Котору и Дубровнику. За четворо није познато мјесто пребивања. од 42 лица која су отишла за Сјеверну Америку из села Бргуља је 11, Радованића 10, Клинаца и Крашића по 6, Мркова 4, Забрђа 3 и Бабунаца 2. У Јужну Америку из Забрђа је емигрирало 10 7, Радованића 5, Мркова 3, и Бабунаца 2 и у Египат један из Крашића.

Од 60 особа колико је отишло у обје Америке и Египат, 33 су били земљорадници, слиједе конобари којих је 12 емигрирало од њих 14, затим свих седам морнара, 6 трговаца и по један дрводељак и типограф.

Може се закључити, из свих изнијетих података, да је из луштитчке општине емиграција била знатно бројнија. Од 1000 становника луштитчке општине, у емиграцију је крајем прошлог и почетком овога вијека отишло 60 лица, док су, ако узмемо податке из

---

274 АХ ОХ 1925, књига издатих увјерења.

275 М. Црнић Пејовић, Прилог економско миграционим кретањима из луштитчке општине, Зборник Бока 8, Херцег-Нови 1976, 233-237.

докумената из 1906. године, на 7000 становника херцеговске општине емигрирала 83 момка приспјела за војску.

Која је документација била потребна приликом исељавања - немамо о томе много података. Међутим, захваљујући Недјељку Зорићу добили смо докуманта која је припремио његов отац Лазар, 1923. године, за одлазак у Америку, али је из породичних разлога одустао.

Которско поглаварство у Котору издало је пасош, а на основу молбе уз коју су прилагали "извод рођених", сагласност општине и пореско увјерење. Извод рођених издавао је мјесни парох. Сагласност општине да се може издати пасош садржавала је презиме, име, мјесто и годину рођења, пребивалиште и лични опис. Пореско увјерење издавао је порески уред у Херцег-Новом, а њиме се тврдило да је молилац подмирио све државне и општинске порезе. "Свједочанство" је садржало девет рубрика. У овом случају се радило о Лазару пок. Ђура Зорића из села Мојдежа, општина Херцег-Нови, који је намјеравао путовати код брата Јована у Неваду. Остали подаци казују да је писмен, неосуђиван, да није контрактни радник, ни професионални просјак или скитница, да није полигамист, да се не бави врбовањем жена ни дјевојака у сврху проституције, да не припада организацији или стујама које заговарају или уче да се постојећи закони или власти укину, или сруше силом или насиљем, или који заговарају или уче незаконито уништење имовине и да посједују нешто више од 25 долара.

Гарантно писмо (писано је на енглеском језику) које је упутио његов брат Јован, или како у документу стоји Јосепх (који је као 18-годишњи младић 1906. емигрирао у Америку), писао је јавни биљежник, а овјерио наш конзулат у Сан Франциску. Писмо садржи податке о Јовану који је живио у Труцкее, Невада, држава Калифорнија, и који је посједовао ресторан који је доносио преко 500 долара зараде, што је била веома добра зарада у то вријеме. Он тим својим добростојећим приликама обезбјеђује, односно гарантује за свога брта Лазара, старог 30 година, који, како у писму стоји,

живи у "Бока Которска", Ерцег-Нови, Мојдез Провинце оф Далматиа, Србија".²⁷⁶

Поред поменутих докумената Општина је издала и докуменат који је садржавао 24 рубрике и то: мјесто становања; име и презиме лица са којим путује, уколико је исељеник био млађи од 18 година; пол; занимање професија; старост; број пасоша; кратки садржај објаве о војној обавези; исто тако из љекарског увјерења; па из увјерења финансијске власти; кратки садржај према параграфу 9/2 исељеничке уредбе; преко које луке се сели, којим паробродом и друштвом; чланови породице који се селе заједно; имовинске прилике исељеника: кућа, новац, занат, земља, да ли јре непокретно продао; да ли сели први пут; има ли у земљи гдје се сели рођака, пријатеља, гдје и што су; има ли осигурану зараду и да ли се шта жали на пароброд.²⁷⁷ Земља усељеница жељела се осигурати да усељеник не падне на терет државе, да има ко да га издржава док нађе посао, да није скитница ни просјак, али ни бунтовник.

Наведени документи потичу из 1923. године, али нам није било могуће утврдити да ли су и раније били потребни сви ови документи и да ли садрже све наведене податке. Знамо да су пет година касније издавана иста документа. Тако је издато "Свједочанство" за Тома Котлаша пок. Стева и Јована Зорића пок. Аћима, оба из Мојдежа, који су намјеравали иселити се у Аустралију. Корлаш је требао

---

276 Како је дошло до тога да се Бока смјести у Србију - тешко је објаснити. Највјероватније је то написано на основу изјаве Јована, који је, боравећи до тада 17 година у Америци, а за које је вријеме дошло до политичко-друштвених промјена у његовом крају, није знао навести одредницу свога ширег завичаја Боке Которске. Наиме, када је он 1906. године отишао за Америку из свога родног села Мојдежа, оно је, односно општина Херцег-Нови - Бока Которска, били под Аустро-Угарском. Стварање југославије и промјене административних граница нијесу могле бити у жижи интересовања Јована, који је морао даноноћним радом обезбјеђивати живот, у чему је како из докумената сазнајемо, добро и успио - посједовао је ресторан који је доносио приличне приходе,

277 Кратка љекарска обавијест, војна обавијест, финансијска обавијест односи се на документа: љекарско увјерење, потврда о регулисаној војној обавези и уверење о имовинским приликама. Шта се тражило параграфом 9/2 исељеничке уредбе нијесмо били у могућности дознати. За Зорић Лазара у постојећим документима имамо и податке да није продао земљу, да је народности српске, вјере српско-православне. И овом приликом захваљујемо се Зорић Недељку на уступљеној документацији.

отићи код Куњада Николе Велаша, а Зорић код рођака Шпира Котлаша. Поред "свједочанства" Котлашу је издато и увјерење, такође од стране Општине Херцег-Нови, да је у могућности да са собом понесе 40 фунти, осим путног трошка.

Из расписа Среског поглаварства Котор од 22. 05 1928. године сазнајемо да је сваки исељњик приликом искрцавања у Аустралију морао да посједује 40 енглеских фунти (према тадашњем курсу то је износило 12.000 динара). Тај новац је уплаћиван код Аустријског конзулата у Југославији, да не би исељњик тај новац потриошио путем. У распису се даље саопштава да су љекарски прегледи, по доласку у Аустралију, веома ригорозни. Наводи се случај да је тек код треће љекарске комисије утврђено да је исељњик болестан и одмах је враћен натраг. Из Југославије се тада примало 100 исељњика мјесечно. У поменутом распису стоји и: "Прилике: до сада се показало да наш елеменат из унутрашњости, нарочито онај из Јужне Србије слабо се сналазио у приликама Аустралије, поготово ради незнања енглеског језика, па су многи пали у велику биједу и морали бити депортовани кући. Боље пролазе Далматинци и Приморци, нарочито они који од прије имају тамо рођаке и знанце или бар нешто знају енглески...". У Аустралији се тада могло наћи запослење само у пољопривреди, док је било и незапослених, па нијесу у фабрике ни запошљавали странце. У пољопривреди се могло зарадити 2-3 фунте недељно. Како су економске прилике тамо биле лоше, отпуштали су наше људе с посла да би запослили Енглезе, па су аустријски конзулати били обуставили издавање виза, што текође сазнајемо из наведеног расписа који је добило Среско поглаварство у Котору од Исељњичког комесаријата Краљевине СХС из Загреба. У попратном акту (уз овај распис) наводи се да су лоше економске прилике и у државама Сјеверне, Централне и Јужне Америке, као и у другим државама свијета, па се нашим људима препоручује да се не исељавају уколико немају унапријед осигурано запослење.²⁷⁸

Други распис Среског поглаварства из Котора, из исте године, казује нам да су због слабе могућности запошљења у прекоокеанске земље исељњници морали да испуне бројне услове за добијање

визе.²⁷⁹ Овим расписом се даје упутство како треба написати "земљорадничко увјерење" за лица која су жељела отићи на рад у Аустралију. У увјерењу је требало назначити да је исељеник вјешт земљорадник, који је способен да управља свим модерним пољопривредним алатом ("оруђем"). Поред тога, исељеник је морао да посједује 50 америчких долара. Гарантно писмо, које је слала родбина из земље у коју је намјеравао уселити се, провјеравале су емигрантске власти, односно провјеравано је да ли позиватељ може дошљаку обезбиједити запослење. Уколико је неко позивао своју жену и дјецу, провјеравано је да ли његова зарада може обезбиједити пристојан живот породици. Обраћана је и пажња да претплатничка путничка карта-"препаид тикет", како стоји у распису, може сама по себи бити гаранција за материјално обезбјеђење исељеника од стране пошљаоца карте.

Све ове мјере су предузимане стога што је велики број исељеника стизао, из читаве Европе, у земље Сјеверне и Јужне Америке и Аустралије, а које тада нијесу могле да апсорбују сав тај људски потенцијал.

Из изнијетог сазнајемо какве су све тешкоће чекале оне који су кретали на рад у прекоморске земље. Прије свега, најздравији су могли отићи, јер су само такви и примани. Трбало је прилично и новца, не само за путне трошкове, па је у највећем броју случајева он позајмљиван од родбине или добростојећих људи, а враћан је уз доста високу камату. Родбина је гарантовала враћање новца, па неријетко га и враћала, јер би се исељенику изгубио сваки траг. Често је залагана земља или стока. Земља усељеницима, постављањем бројних захтјева, обезбјеђивала је здраву радну снагу не само физички, већ и људе који нијесу били потенцијални проблеми за друштво; нијесу примане скитнице, просјаци, сводници, као ни бунтовник односно лице које није склоно тражењу промјене постојећих владајућих политичких система. Колико је то све могло гарантовати једно писмено увјерење - друго је питање. Такав физички и психички здрав и послушан људски потенцијал углавном је радио најтеже послове, који су исцрпљивали и најјачи организам, па су многи умирали и прије него би вратили новац позамљен за пут.

---

279 АХ ОХ 1928. г. , 103.

Мали број је оних који би зарадили да се врате са пристојном уштеђевином да би у родном крају купили прије свега земљу и кућу. Ријетки су они који су се обогатили. Срби су били тијесно везани за родни крај и читав свој емигрантски живот, проводили у тешким или добрим животним условима, олтеретили су неизљечивом носталгијом за родним крајем. Зато ни мало не треба да чуди да су многи од њих похрлили у завичај да учествују у коначном ослобођењу свога народа, учествујући у балканским и Првом свјетском рату.

Из Херцеговског краја за сада знамо да су 43 добровољаца из Америке учествовала у ослобађању родне груди и дала свој допринос Уједињењу 1918. године. То су из Крушевица (Бајкових):

- ♦ Вавић Николе Божо рођ. 188(?) умро 1922. године. У добровољце ступио 1916. године.
- ♦ Вавић Пера Крсто, рођ. 1892, умро 1938, из САД дошао 1916. године
- ♦ Милановић Новака Васо, рођ. 1893, умро 1937. у Косовској Митровици, гдје је као добровољац добио земљу. Из САД дошао 1917. године,
- ♦ Милановић Митра Симо, рођ. 1888. године, умро послје Другог свјетског рата код Вировитице, гдје је добио земљу. Из САД дошао 1917. године,
- ♦ Милошевић Павла Томо, рођ 1882. умро 1967. г. у САД. Добио земљу у Банатском Карађорђеву. Из САД дошао 1917. године,
- ♦ Муришић Јакова Богдан, рођен 1886, умро у Сан Франциску 1982. године. Из САД долазио 1915. године,
- ♦ Муришић Јакова Манојло, рођ. 1883. године. Дошао из САД 1915. године са братом Богданом. Вратио се у САД 1919. Године, али се 1931 поново вратио, купио земљу код Урошевца, гдје су га 1941. убили Шиптари,
- ♦ Радовић Спасоја Божо, рођ. 1892. године. Дошао из САД 1915. Погинуо на слонском фронту 1916. године. Родбина добила земљу код Српске Црње,

- ♦ Радовић Марка-Бека Лазар, рођ. 1892. У добровољце ступио из Црногорске војске, у коју је ступио 1914. године дошавши из САД. Погинуо у одреду војводе Вука на Кајмакчалану,
- ♦ Радовић Благоја Митар, рођ. 1893. године. Из САД дошао 1917. године,
- ♦ Радовић Марка Саво, рођ. 1880. године. У добровољце ступио као пребјег из аустријске војске у Црној Гори. Учествовао у Првом балканском рату, потом се вратио у САД, да би поново дошао и ступио у добровољце 1915. године,
- ♦ Радовић Богдана Шпиро, рођ. 1893. Из САД дошао 1917. године,
- ♦ Томашевић Пера Вуко, рођ. 1880. године. Дошао из САД 1915. године. Добио земљу у Српској Црњи,
- ♦ Томашевић Мата Илија, рођ. 1881. године. Дошао из САД 1915. године. Погинуо 1917. године на Солунском фронту,
- ♦ Томашевић Јована Крсто, рођ. 1892. Дошао из САД 1915. г.,
- ♦ Томашевић Мата Саво, рођ. 1889. Дошао из САД 1917. године. Добио земљу у Банату, гдје је и умро 1946. године (Матов син Лазар, рођен 1890. године, из Русије је 1916. године ступио у добровољце).
- ♦ Ђировбић Митра Шпиро, рођ. 1893. године. Из САД дошао 1916. године. Рањен на Солунском фронту. Добио земљу, али је се одрекао у корист сиромашних. Умро је 1951. године.
- ♦ Павловић Пера Илија, рођ. 1881. Из САД дошао 1915. Добио земљу код Косовске Митровице,
- ♦ Павловић Јова Михаило-Мићо, рођ 1893. године. Дошао из САД 1915. године. Био у 1 добровољачкој дивизији на Добружди и Сиолунском фронту, добио 11. одликовања. Након "Обзнане" напустио војну службу. Умро у четничком затвору у Херцег-Новоме 1944. године,
- ♦ Павловић Луке Трифко, рођ. 1882. године. Дошао из САД 1915. године. Добио земљу на КОсову,

- ♦ Павловић Луке Филип, рођ. 1877. године. Дошао из САД 1917. године. Добио земљу на Косову;

Крушевице (Бјелске)

- ♦ Пзвловић Лазара Огњеслав. Дошао је из Јужне Амнерике 1916. године. У Српској Црљи и данас му живи родбина;

Мокрине (Бијелићи)

- ♦ Бијелић Крста Шпиро, рођ. 1872. године. из САД дошао 1915. године. Умро послје Другог свјетског рата у родном селу. Није добијао земљу.

Ђеновићи

- ♦ Јанковић Јова Ђуро, рођ. 1886. године. Дошао из САД 1915. године. Добио земљу у Српској Црњи. Умро у Ђеновићима 1970. године;

Камено

- ♦ Вуковић Андрије Душан. Дошао из САД 1915. Умро у родном селу послје Другог свјетског рата;

Мојдеж

- ♦ Вилон Мија Секуле. Дошао из САД 1916. године. Није добио земљу,
- ♦ Влаовић Богдана Митар. Дошао из САД 1916. године. Добио земљу у Панчевачком рату,
- ♦ Краљевић Шпира Милан, рођ. 1890. Дошао из САД 1915. године гдје се вратио 1920. године,
- ♦ Поповић Ђура Илија. Дошао из САД 1916. године,
- ♦ Унковић Богдана Божо. Дошао из Сад 1916. године. Добио земљу у Панчвачком рату. Умро 1970. године,
- ♦ Шабовић Мића Вуко. Дошао из САД 1912. године. Учествовао у оба балканска рата. Није добијао земљу;

Мокрине

- Косић Марка Неђељко. Дошао из САД 1916. године;

Мокрине (Петијевићи)

- Петијевић Крста Јован, рођ. 1891. године. Из САД дошао 1914. године,
- Петијевић Јовице Петко-Пеко, рођ. 1880. године. Из САД дошао 1914. године;

Сушћепан

- Стијевић Петра Саво, рођ. 1883. године. Из САД дошао 1915. године. Умро у Сушћепану 1943. године;

Суторина;

Влаовић Божа Јован. Дошао из САД 1917. године,

- Јанчић Ђура Новак. Дошао из САД 1918. године,
- Лучић Пера Божо. Дошао из САД 1917. године,
- Лучић Ђура Лазар. Дошао из САД 1917. године, а умро у Сарјеву 1918,
- Лучић Ђура Мирко. Дошао из САД 1917, а погинуо на Добружди 1918. године,
- Малавразић Ђура Никола. Дошао из САД 1918. године. Умро 1943. године,
- Матијашевић Јована Милан. Дошао из САД 1917. Године;

Херцег-Нови

- Ђуковић Веселин, рођ. 1893 у Рисну. Дошао из САД 1915. године. Умро у Херцег-Новом 1973. године.²⁸⁰

---

280 Списак добровољаца сачинио је Милош Муришић из Херцег-Новога и предао Архиву Херцег-Новог. Списак је сачинио на основу: Споменица епархије Захумско

Из података се види да је највећи број добровољаца из Америке рођен у деветој деценији 19 вијека, што значи да су емигрирали у раној младости. Један број њих је погинуо, један број је остао у родном крају, добивши или не, добровољачку земљу, док се највећи број вратио у Америку. У ту сврху Министар Војни и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, наредио је 18. јула 1919. године и о томе обавијестио сва цивилна надлештва да се сви добровољци из Америке који су ослобођени дужности као неспособни или пуштени на неодређено осуство а желе да се врате у Америку упуте у Дубровник, гдје ће у Допунској касарни чекати брод и наређење за транспорт, јер ће бити сви заједно транспортовани. Предвиђено је било да заједно отпутују и сви они добровољци који су жељели да се демобилишу. Неколико месеци касније иста инстанца је дала још једно наређење у вези са добровољцима из Америке. Наиме, наређено је да се отпусте из војске ради повратка у Америку сви добровољци "који се налазе под истрагом или судом или су осуђени или дисциплински кажњени по кривицама чисто војничке природе, а да се задрже више они који одговарају или су осуђени за повреде општег права, злочин и безчасће преступа".

Добровољци повратници требало је да имају уредне путне исправе, па је Министарство војске и морнарице замолило америчко посланство у Београду да пошаље службеника у Дубровник да "визитира" исправе, да појединачно не би морали путовати у Београд. Допунска команда у Дубровнику, гдје је било сабирно мјесто добровољаца повратника, дужна је била обезбиједити им смјештај и исхрану до дана одласка транспорта.²⁸¹

На хиљаде их је прелазило окена надајући се бар "стати на своје ноге", економски оснажити, а маштали су и да се обогате. То је пошло за руком само малобројнима. Један од њих је Васо Ђуковић, који је сав свој велики иметак поклонио своме родном Рисну саградивши болницу, Народни дом, поправљајући комуналне објекте и школујући велики број омладине на средњим школама и факултетима.

херцеговачке 1918-1928/П. Р. Јовић и Н. Б. Поповић, Добровољци 1912-1918, Београд 1989, том 2.

281 АХ ОХ 1919, 12, 1612.

Интересантан је случај Мокрињанина Николе Гојковића, који је игром живота постао имућан, Радио је код једне породице, гдје га је запазила богата удовица црнкиња из сусједства, којом се и оженио. По њеној жељи посјетили су његов родни крај и родбину. Послије 25 дана путовања бродом одсјели су два-три дана у Херцег-Новоме код Мокрињанина трговца Марка Ферзовића. Николина родбина дошла је по њих коњима, јер је то био једини начин да стигну у село. Може се замислити какво је интересовање крајем 19 вијека изазвао долазак црнкиње у Мокрине - два сата пјешачења удаљене од Херцег-Новога. Пола године након повратака у Америку Николина жена је умрла.

Никола је распродао имање које је наслиједио и вратио се у родни крај. Тада је у Савини купио неколико хиљада квадратних метара земље и саградио кућу, затим је купио земљиште у Игалу гдје је данас хотел "Игало" и саградио млин на мјесту гдје се данас налази ресторан "Галеб", и друго. Никола није имао дјеце, па су његово имање наслиједили братанићи Јефто и Шпиро Гојковић, који су наизмјенично били предсједници херцеговске општине од 1877. до 1922. године, сем неколико ратних година.²⁸²

Животне судбине емиграната у земљи мигрирања биле су најразличитије. многи су се економски оснажили, по неки и обогатили, многи разбољели због тешких услова живота, неки се вратили кући као добростојећи. Било је и оних који су у новом крају постали познати не само у ужој околини већ и шире. Посебно треба имати у виду емигранте до Првог свјетског рата и између два рата који су већином били земљорадници и сточери. Непосредно по Другом свјетском ратау у прекоморске земље су пошли политички емигранти, различите социјалне и образовне структуре, док су од шездесетих година овога вијека емигранти у највећем броју са средњом и високом стручном спремом. Услови због којих су напуштали земљу емигранти до Другог свјетског рата и животне прилике које су их чекале у земљи миграције далеко су били тежи него емигрантима послје Другог свјетског рата.

---

282 Причу о Николи Гојковићу записао је пок. Александар Доклестић из Херцег-Новог, који је радио код трговца Марка Терзовића. А. Доклестић рођен је 1901. г. у Требесини а умро 1994. године у Херцег-Новоме.

Језик, као једна од најглавнијих особина припадности једном народу, деценијама је његован код првих емиграната и непресушно је благо за проучавање, не само језика већ и народних умотворина, које су у старом завичају већ заборављене или изгубљене заувјек. Зато је неопходно посветити пажњу ствараоцима-емигрантима који су на свом језику писали и објављивали радове најразноврснијих састава у новом пребивалишту. Њихови су радови значајни не само с језичке већ и са историјске, етнолошке, социолошке, па и политичке стране.

Поменимо само неколико стваралаца који су у разним крајевима Америке објављивали пјесме, прозне саставе, водили политичке полемике на матерњем језику, а рођени су у херцеговској општини. То је на првом мјесту Вељко Радојевић, чији нам је рад већ познат, пз Лазар Ђурић и Нико Мусић, као и Петар Марачевић.

Највише је на том пољу урадио Вељко Радојевић, који је покренуо и уређивао више листова на нашем језику. Организовао је отварање школе у којој је и предавао. Пјесму "Бокелски сан" Лазара Симова Ђурића драматизовао је, па су је играла сва наша друштва широм Америке. За вријеме боравка у Америци наставио је сарадњу с Алексом Шантићем, Светозаром Ђоровићем, Тихомиром Ђорђевићем, Стојаном Новаковићем и другима, и објављивао њихове радове, као и један рад Николе Тесле. Објављивао је и народне умотворине сакупљане у родном крају. Сматрао је, и тога се у свом раду придржавао: "Кад народ изгуби свој језик, ту своју најглавнију особину по којој се разликује од осталих народа, која га једино истиче као народ међу народима - он је пошао трагом старих Грка и Римљана, престао је да живи као народ."²⁸³

Стваралаштво Лазара Ђурића и Николе Мусића је неистражено и непознато, али по неким индикацијама веома обимно и разнолико.

Захваљујући Миловану Мрачевићу сину Петра, сазнали смо о Петровом раду у Канади, гдје је отселио из Суторине као замљорадника 1928. године. Он најприје ради најтеже послове у руднику.

---

283 М. Злоковић, Вељко Радојевић, књижевник и фолклорист, Зборник Бока 11, Херцег-Нови, 1979, 301-323. Радојевић је учио у Српској морепловској школи у Србини код Сима Матавуља.

Тежак живот повезује га са својим друговима у заједницу, те кроз радничко-синдикални покрет покушава да се избори за живот достојан људског бића. Мрачевић се бори пером у руци. Објавио је око седамдесет пјесама, око стотину новинских написа и политичких полемика, у више листова који су излазили на нашем језику. Његови радови су писани чистим беспрекорним херцеговачким језиком. Један дио његових радова посвећен је родном крају. Тако "Клетву" почиње: "Моје је село на крајњем југу Херцеговине која својим шиљатим кљуномсијече Јадранско море и пресјеца Боку Которску и Далмацију" (Суторина је до 1944. године припадала требињском срезу). Даље у овом раду говори о борби против многих завојевача који су његов крај отимали једни другима и о невољама и незахвалности власти према породицама погинулих ослободилаца.

У својим радовима пише о тешком сељачком и радничком животу, панславизму, спољној и унутрашњој политици Краљевине Југославије. Петар Мрачевић посјећује родни крај 1947. године. Ту је боравио читаво љето и том приликом обишао Црну Гору. Вратио се у Канаду, претходно оженивши се Даницом Џањевић из Игала. У више написа, под заједничким насловом "Из мојих пјесама", објављује у Канади своје утиске из домовине првих година након ослобођења. Пише о расположењу народа који се обнавља и гради порушену земљу, износи своје утиске са Цетиња, о порушеној Подгорици, Никшићу, понекад у овим "писмима" излази из оквира реалног, описујући прилике тих дана само у најбољим цртама. Надамо се да ће Милован Мрачевић завршити истраживања обимног списатељског рада Петра Мрачевића и да ће избор његових радова постати познат и широј читалачкој публици у завичају, јер његово стваралаштво то заслужује, прије као историјска али и као језичка и књижевна категорија.

Чежња оних који су чекали повратак или бар посјету својих из далеке туђине није била ништа лакша него емигрантима, који су, и када су добро живјели и основали породицу у туђини, све године свога емигрантског живота сањали, жељели, макар и на кратко вратити се у завичај, али су економске прилике најчешће биле узрок да већина њих није остварила те своје жеље.

Родни крај и најближи, рођаци и пријатељи увијек су у њиховим мислима, као и дами проведени у завичају. Један од њих, господин Крсто Русовић из Херцег-Новог, пише мајци: "... Прелазим сатове и

сатове у сјећању свега тамошњег, почевши са старом и милом мајком, пак својтом, пријатељима и читавим нашим драгим... учествујући у нашим забавама, крсним славама, народним свечаностима, хватам се у народно коло, управо онако како сам чинио кад сам тамо боравио".

Већина њих је жељела и вјеровала, као и Русовић: "Моја пак највећа жеља је моју старост провести у премилој толико жељеној Отаџбини и своје кости оставити крај онијех моје драге и миле чељади".

Често пута је обећавао мајци да ће доћи "на виђење", па тако и 1938. године, послјије послјије двадесет година одласка за Аргентину, гдје је живио са још два брата, обећао је доћи за Божић: "... Моја мама, већ видим себе како уносим бадњак, а ти ме посипљеш пшеницом".

Ни његова ни мајчина жеља није се остварила. Дошао је Други свјетски рат, а у својој кући, у Србини, блага и добра старица Анђелика Русовић, рођена Познатовић, проводила је своје задње дане уз дјевојку с којом је годинама живјела. Тих ратних дана нису стизала ни писма. Сва три брата Русовића умрла су у туђини, а да их мајка није загрлила. Ни Крсто, ни његова браћа, нијесу ратних година, а ни касније добијали књиге и новине из завичаја, које су им слали пријатељи и које су биле "Мост који га спаја са отаџбином" - како је писао господин Крсто.²⁸⁴

Многе ваневропске земље, посебно Сједињене Америчке Државе, постале су развијене и богате, јер су своју снагу, зној, крв и живот у њихово богатство уградили безбројни емигранти Европе, Југославије, па и из херцегновског и луштитчког краја.

Потребна су и неопходна даља истраживања, да би се дошло до што реалнијих података о тако важној теми као што су економска миграциона кретања, не само из херцегновске општине већ из свих крајева Црне Горе, посебно од средине прошлог вијека до Другог свјетског рата. Не мање су значајане послјијератне миграције, које

---

284 М. Јанковић, Чезња за домовином, или размишљања о величини душе наших исељеника, Календар Кола српских сестара за 1939. годину, 56-54.

су у неким крајевима биле бројне; и оне захтјевају нашу пуну пажњу, да нам и то не би била непознаница као што је миграција током прошлог и прве половине овога вијека.